

Instandhouding van historische houten vensters

AANLEIDING TOT DEZE BROCHURE

Er is een duidelijke vernieuwingsdrang waar te nemen waarbij historisch waardevolle houten vensters vervangen worden door gemakkelijker te onderhouden kunststof of aluminium exemplaren. Onder vensters worden alle samenstellende delen begrepen, zoals het kozijn, de ramen, de luiken, de blinden enzovoort. In veel gevallen worden deze houten vensters mede vervangen omdat ze niet zouden voldoen aan de eisen die de Wet geluidhinder en het Bouwbesluit stellen. Met betrekking tot het restaureren en isoleren van vensters is niet altijd duidelijk wat er wel of niet geoorloofd is. Met deze brochure wordt getracht hierin duidelijkheid te verschaffen.

Instandhouding van historisch waardevolle houten vensters is belangrijk in het kader van monumentenzorg. Vensters moeten echter zo veel als mogelijk ook voldoen aan hedendaagse gebruiksnormen. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg houdt hier bij advisering ten aanzien van restauratie en renovatie van historische vensters rekening mee, maar huldigt het principe 'behouden gaat voor vernieuwing'.

INLEIDING

Door het vervangen van vensters gaan historische waarden verloren en ook de architectuur en het historische karakter van een pand of een huizenblok kunnen er sterk door worden aangetast. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg is niet tegen het geschikt maken van het bestaande venster voor hedendaags gebruik, maar dit dient te gebeuren met het grootst mogelijke respect voor de aanwezige historische waarden. Niet voor niets luidt het grondbeginsel 'behouden gaat voor vernieuwing'.

HISTORISCHE ONTWIKKELING

Aanvankelijk waren vensters niet meer dan lichtspelen, die ook zorgden voor de toetreding van verse lucht. In de twaalfde eeuw probeerde men een grotere opening te maken. De vensteropening werd daartoe overdekt met een natuurstenen latei, in het midden ondersteund door een deelzuiltje. Hieruit is in de veertiende eeuw het kruiskozijn ontstaan. Meer dan vier eeuwen lang heeft het kruiskozijn, uitgevoerd in natuursteen, baksteen of hout, de Nederlandse architectuur beheerst.

Architectuur verstorende vervanging van schuiframen

Rond 1683 werd het schuifvenster uitgevonden, een vervolmaking van primitieve, Franse systemen met schuivende ramen. Pas een eeuw nadat het schuifvenster in Nederland zijn intrede had gedaan, verdween het kruisvenster definitief uit de bestekken.

Vanuit Frankrijk kwam in de zeventiende eeuw een nieuwe venstervorm naar Nederland: twee tegen elkaar sluitende 'vleugels', ofwel draairamen. In de loop van de achttiende eeuw werd dit soort vensters vaker in Nederland toegepast.

In de negentiende eeuw werd het technisch mogelijk om steeds grotere glasoppervlakken te maken en werd het glas steeds

goedkoper. De kleine roedeverdeling verdween. Aan het begin van de negentiende eeuw ontstonden de brede, verticale Empire-vensters met twee ruiten in de breedte en drie in de hoogte, met in het midden een brede, verticale, geprofileerde roede. Aan het eind van de negentiende eeuw maakten deze vensters plaats voor de zogenoemde T-vensters: geen roeden in het bovenlicht en slechts één verticale roede in het onderste glasvlak. Uiteindelijk ontstond er zelfs een venster dat uit twee grote glasvlakken bestaat, zonder ook maar een enkele roede. In de negentiende eeuw waren er reeds gietijzeren roeden, en in de twintigste eeuw deden nieuwe materialen als staal, aluminium en kunststof hun intrede.

WET- EN REGELGEVING

Monumentenwet 1988

Het in deze brochure besprokene heeft primair betrekking op vensters van beschermde monumenten. De Monumentenwet 1988 geeft aan dat er een vergunning moet worden aangevraagd bij vervanging of wijziging. Anders ligt dit bij panden in een beschermd stads- of dorpsgezicht. Het is echter van belang dat ook voor deze panden de hier opgestelde richtlijnen zo veel mogelijk gehanteerd worden om de belevingswaarde van het beschermde gezicht zo veel mogelijk intact te houden.

Bouwbesluit

Het beperken van warmteverlies in een gebouw komt voort uit de eisen die het Bouwbesluit 2003 stelt aan onder meer nieuw te bouwen woningen en woongebouwen. In navolging daarvan worden ook monumenten geïsoleerd. Het Bouwbesluit vereist dit echter niet, omdat monumenten als bestaande gebouwen van die eis zijn uitgezonderd. Wanneer het monument – of in dit geval het venster – wordt gewijzigd, is het Bouwbesluit wel van toepassing. Van die eisen kan echter ontheffing worden verkregen via artikel 1.12 van het Bouwbesluit.

Wet geluidhinder

De eis tot het isoleren van binnenruimten in een monument tegen geluidsoverlast van

buiten komt voort uit de Wet geluidhinder. Er moet isolatie worden aangebracht wanneer het geluidsniveau 40 dB(A) of hoger is. Ook beschermde monumenten moeten aan die eisen voldoen. Daarom zal er bij restauratie van een beschermd monument overlegd moeten worden over de te nemen maatregelen. Daarbij zal er rekening gehouden worden met de monumentale waarde van het beschermde pand. Toevoegingen die eventueel weer ongedaan gemaakt kunnen worden, zijn te prefereren boven vervangingen.

ISOLATIE

Voor het weren van koude en warmte bij vensters kennen we uit het verleden diverse oplossingen. Aan de buitenzijde door het gebruik van luiken, persiennes (ofwel blinden met schuin neergeklapte latten), stores (ofwel ophaalaloezieën) en rolluiken. Aan de binnenzijde door het gebruik van tochtrollen, vitrage, overgordijnen en binnenluiken. De meeste van die mogelijkheden zijn bedoeld voor de nacht, aangezien het dan het koudst is. Voor het weren van de zonnewarmte zijn luiken en vooral ook persiennes zeer doelmatig.

Voorzetramen

Met het stijgen van de energieprijzen nam het monteren van glazen of kunststof panelen (voorzetramen) aan binnen- of buitenzijde van het venster toe. Het plaatsen van isolerende panelen over de gehele buitenoppervlakte van het venster wordt wegens het verstoren van het architectonische karakter sterk ontraden. Dit geldt zowel voor geluidsisolerende als voor warmte-isolerende panelen of ramen. Uit de praktijk blijkt dat geluidsisolerende maatregelen effectiever zijn wanneer het gehele venster met een paneel wordt bedekt. Aangezien het isoleren aan de buitenzijde ontsierend is, resteert de binnenzijde. Bij het plaatsen van binnenramen dient er rekening gehouden te worden met de structuur van het buitenraam. Wanneer er sprake is van waardevolle interieurs, wordt ook die mogelijkheid ontraden. De waarde van het monument dient immers te prevaleren.

Ontluchting

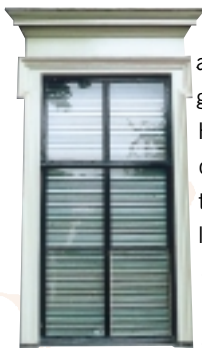
Vensters kunnen zowel vaste als beweegbare delen ter ontluchting van het vertrek bevatten. Er zijn schuif-, draai-, uitzet-, val-, klep-, taats-, tuimel- en stolpramen. Een taatsraam draait op eenderde van zijn breedte en stolpramen draaien met een holle en een bolle lijst in elkaar. Alle hebben gemeen dat ze bewegen en binnen een kozijn zijn geplaatst. Het nadeel is dat ze warmteverlies en koudetoever kunnen veroorzaken. Met het aanbrengen van tochtstrips wordt het tochten, maar ook het ventileren beperkt of zelfs uitgesloten. Dat kan nadelig zijn voor het monument. Als er isolerende panelen worden toegevoegd is de binnenzijde van het venster de meest aanvaardbare plaats. Altijd zal er gezocht dienen te worden naar een bij het historische venster passende, isolerende toevoeging.

VEILIGHEID

In veel gemeenten bestaat er een gemeenteverordening inzake het aanbrengen van rolluiken ter beveiliging van een pand. De veiligheidsmaatregelen moeten echter bij voorkeur aan de binnenzijde in plaats van aan de buitenzijde aangebracht worden. Indien dit niet mogelijk is, moeten de rolluiken zo open mogelijk zijn om het aanzien van het gebouw zo min mogelijk aan te tasten. Voor ieder venster en iedere

Empire-ramen met gedeeltelijk geopende persiennes (foto Marijke van Riel)

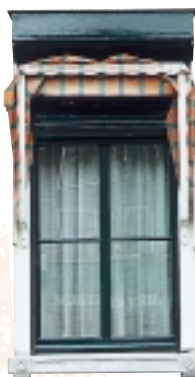

deur dient dan een afzonderlijk rolluik aangebracht te worden. Het rolluik mag niet over de gehele breedte van het pand doorlopen, aangezien de architectuur van het pand hierdoor meestal wordt aangetast.

Tevens dient men er zorg voor te dragen dat de rolluiken in kleur en vorm zo goed mogelijk binnen het gevel- en straatbeeld passen.

ZONWERING

Indien er behoefte is aan zonwering, bestaat de mogelijkheid om vroeger aanwezige

luiken of persiënnes opnieuw aan te brengen. Dit kan alleen als de vorm van de oude luiken of de persiënnes bekend is uit documentatie of doordat er nog een exemplaar aanwezig is. Bestaan deze mogelijkheden

niet, dan geeft de Rijksdienst voor de Monumentenzorg de voorkeur aan het aanbrengen van (rol)gordijnen of horizontale of verticale lamellen aan de binnenzijde. Indien men toch aan de buitenzijde zonwering aanbrengt, dient men er bij rolgordijnen, valschermen en markiezen op te letten dat deze in vorm en kleur het gevelbeeld zo min mogelijk verstoren. Ook hier geldt dat de zonwering niet over de gehele breedte mag worden aangebracht, maar voor elk venster afzonderlijk.

VERMEERDERING VAN VENSTERS

Intensiever gebruik van woonhuismonumenten leidt er toe dat men meer licht en lucht wil op meer plaatsen. Ook een gewijzigde functie van het pand – een pakhuis, fabriek, stal of kerk – of het opsplitsen van monumenten in bijvoorbeeld wooneenheden kan tot de wens van meer of

minder deuren en ramen leiden.

De meest voorkomende wijzigingen hebben betrekking op het aanbrengen van liggende dakvensters en dakkapellen, het maken van grotere lichtopeningen in bijvoorbeeld pakhuizen en het veranderen van pakhuisdeuren of staldeuren van boerderijen in ramen of glasdeuren.

Dakvensters en dakkapellen

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg preferereert dakdoorbrekingen die de minste schade toebrengen, zowel esthetisch als technisch. De dakvensters en dakkapellen mogen niet te groot zijn en moeten worden aangebracht tussen de spanten, sporen (vierkant bezaagd hout) en gordingen (houten liggers). Zij moeten zo beperkt mogelijk in aantal zijn, zodat de gevolgen voor de constructie beperkt blijven en het dakvlak zijn historische geslotenheid zo veel mogelijk behoudt. Tevens moet men de vensters bij voorkeur beperken tot die zijde van het dak waar men vrijwel geen of weinig zicht op heeft. Op deze manier blijft de aantasting van de constructie van het dakvlak beperkt en daarmee de aantasting van de historische waarden van het pand.

Lichtopeningen in pakhuizen

Bij pakhuizen die bewoonbaar worden gemaakt en waar de deuren veranderen in vensters, dienen zo veel mogelijk de oude deuren en luiken aanwezig te blijven, en dient het raampaneel zo ver mogelijk naar achteren geplaatst te worden en naar binnen te draaien. De openingen mogen niet groter gemaakt worden.

Staldeuren

Staldeuren kunnen ook op een dergelijke wijze worden aangepast, mits ze niet van een historiserende roedeverdeling, van opgeplakte kunststof roetjes en dergelijke voorzien worden. Het raampaneel of de deur dient zo ver mogelijk naar binnen geplaatst te worden en naar binnen open te draaien. Voorwaarde is wel dat de oude deuren aanwezig blijven en hun functie behouden. Dit kan tevens een isolatiemaatregel zijn.

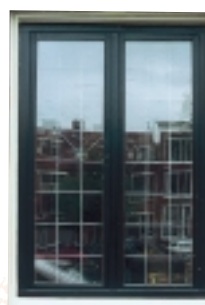
RESTAUREREN

Het volledig vervangen van vensters die nog hersteld kunnen worden of nog in goede staat verkeren, mag niet toegestaan worden. Als de bestaande houten vensters aangetast zijn, bijvoorbeeld door houtrot, moet er eerst gekeken worden of deze nog hersteld kunnen worden. Dit kan het beste beoordeeld worden door een bouwkundige. Door gedeeltelijk herstel blijft zo veel mogelijk authentiek materiaal behouden.

VOLLEDIG VERVANGEN

Als de technische staat van het venster (kozijnen, ramen, deuren en luiken) zo slecht is dat deze volledig vervangen moet worden, ontstaat er een nieuwe situatie. Men moet zich afvragen of er een belang bestaat bij de continuering van de oude vorm, bijvoorbeeld het architectonische belang. De volgende mogelijkheden zijn denkbaar:

- Een nieuw venster in de oude vorm met dezelfde maten en detaillering.
- Een nieuw venster in de oude vorm met aanvullende isolerende toevoegingen.
- Een nieuw venster in een nieuwe vorm.

Oude vorm

Aan het vernieuwen van vensters in oude vorm kleven in sommige situaties bezwaren. Niet alle oude constructies voldoen zonder meer aan

de eisen die onder meer de KeuringsVoorwaarden voor Timmerwerken stellen (KVT '95). Er zijn gecertificeerde timmerfabrikanten die oude vensters kunnen kopiëren en die tevens voldoen aan de kwaliteitseisen. Wanneer er op een enkel detail niet aan die eisen kan worden voldaan, hoeft dat geen probleem te zijn. Wanneer er afgeweken wordt van de hedendaagse kwaliteitsnormen, kan door de fabrikant vooraf een verklaring worden ondertekend op welke details afgeweken wordt en wat daarvan de consequentie is. De fabrikant

hoort zich er wel aan te houden in technische zin een maximale prestatie te leveren, zoals het gebruik van duurzaam hout, de vereiste droogtegraad van het hout en hoogwaardige verbindingstechnieken. Certificaten die van belang zijn, zijn KOMO/SKH, SGT en TNO-CHT-rapporten. Niet gecertificeerd timmerwerk kan van andere kwaliteit zijn. Vraag altijd naar een origineel certificaat. Bij twijfel kunt u informatie inwinnen bij de adressen die hier naast zijn vermeld.

Bij vervanging in de oude vorm kan men via artikel 1.12 van het Bouwbesluit 2003 ontheffing krijgen van de eisen waaraan een nieuw aan te brengen venster moet voldoen.

Nieuwe vorm

Bestaat er geen belang bij continuering van de oude vorm, dan dient een raam in een nieuwe vorm ontworpen te worden. Dit raam moet in esthetisch opzicht wel passen bij de architectuur en zal door de gemeentelijke welstandscommissie goedgekeurd moeten worden. Bij vervanging van historisch waardevolle kozijnen of ramen adviseert de Rijksdienst voor de Monumentenzorg daarvan tenminste één voorbeeld op te slaan of deze goed te documenteren.

SUBSIDIE

Voor een beschermd rijksmonument bestaan er twee subsidieregelingen, namelijk voor restauratie en onderhoud. Een eigenaar kan in aanmerking komen voor een restauratiesubsidie als hij herstelwerkzaamheden uitvoert aan het pand. Van herstel wordt gesproken 'wanneer de technische werkzaamheden aan een beschermd monument of een deel daarvan het normale onderhoud te boven gaan'. Met onderhoud wordt instandhouding van het monument bedoeld. Van instandhouding is sprake 'wanneer een beschermd monument of een deel daarvan in een technisch goede staat verkeert en normale

periodieke werkzaamheden nodig zijn om dat zo te houden'.

Beperkingen

De onderhoudssubsidieregeling geldt slechts voor een beperkte groep monumenten, waaronder kastelen, kerken en hofjes van liefdadigheid.

Bij een restauratie is altijd een sobere en doelmatige aanpak vereist. Subsidie is alleen bedoeld voor herstel en instandhouding van de monumentale waarden, dus niet voor het isoleren van woningen, de verbetering van het comfort of het bijdragen aan de exploitatie en ook niet voor het terugbrengen van niet meer bestaande monumentale waarden. De subsidie geldt voor het aanbrengen van voorzieningen die de monumentale waarde van een pand beschermen en nooit ten behoeve van het gebruik. Extra constructies die aangebracht moeten worden voor de instandhouding van een bepaalde monumentale waarde zijn wel subsidiabel. Slechts wanneer er aangetoond kan worden dat reconstructies bouwtechnisch noodzakelijk zijn, komen deze voor subsidie in aanmerking.

TOT SLOT

De genoemde mogelijkheden zijn een leidraad bij renovatie of restauratie van vensters en bij het aanpassen van historische vensters aan hedendaags gebruik. Wel dient er uitdrukkelijk opgemerkt te worden dat niet iedere situatie altijd past binnen de gegeven standaardoplossingen. In bepaalde situaties dient men een individuele oplossing te zoeken die zo veel mogelijk recht doet aan de historische waarden van het monument.

INFORMATIE

Voor informatie en advies over dit onderwerp kunt u contact opnemen met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg: T. Hermans, 030 - 69 83 209, t.hermans@monumentenzorg.nl

NUTTIGE ADRESSEN

Stichting Garantiefonds Timmerwerk

Postbus 24, 1400 AA Bussum
035 - 67 81 272, fax 035 - 69 44 910
sgt@nbvt.nl, www.nbvt.nl/sgt.nsf

Stichting Keuringsbureau Hout (SKH)

Postbus 159, 6700 AD Wageningen
0317 - 45 34 25, fax 0317 - 41 26 10
mail@skh.org, www.skh.org

TNO Bouw

Postbus 49, 2600 AA Delft
015 - 27 63 000, fax 015 - 27 63 010
info@bouw.tno.nl, www.bouw.tno.nl

Centrum Hout

Postbus 1350, 1300 BJ Almere
036 - 53 29 821, fax 036 - 53 29 571
www.centrum-hout.nl

LITERATUUR

- Berends, G., 'De oudste schuifraamkozijnen', *Restauratievademecum RVblad Kozijn, raam- 03*, (1995) p. 1-10
- Janse, H., *Vensters*, 's-Gravenhage 1971
- Janse, H., 'Middelleeuwse kerkvensters', in: *Restauratievademecum RVblad Kerkvenster 01*, (1989) p. 1-11
- Janse, H., 'Vensters met openslaande ramen', in: *Restauratievademecum RVblad Raam 01*, (1989) p. 1-5
- Janse, H., 'Houten onderpuien', in: *Restauratievademecum RVblad Kozijn 01*, (1989) p. 1-3
- Janse, H., 'Stenen vensters', in: *Restauratievademecum RVblad Venster 01*, (1990) p. 1-11
- Reijmer, L., en J. voor in 't Holt, *Kozijnen, Notitie over herstel en vervangen van kozijnen*, Rotterdam 1994

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

Broederplein 41 - 3703 CD Zeist
Postbus 1001 - 3700 BA Zeist

☎ | 030 - 69 83 211
| 030 - 69 83 456 *InfoDesk*
☎ | 030 - 69 16 189
☎ | www.monumentenzorg.nl
| www.monumenten.nl
@ | info@monumentenzorg.nl